

ВЕРБАЛЬНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ПРАЦЯ» В УКРАЇНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Термін «концепт» стрімко увійшов у термінологічну систему українського мовознавства. Сьогодні без нього важко уявити науковий апарат лінгвіста. У дослідницькій літературі знаходимо різні інтерпретації термінолексми концепт, які відображають складну й суперечливу природу самого концепту і наукового знання про нього. Актуальність пропонованого дослідження визначається загальною тенденцією сучасної лінгвістичної когнітивістики до вивчення національної мовної картини світу в її найважливіших компонентах. Одним із найважливіших фрагментів мовної картини світу, на наш погляд, є концепт «праця», що є значущою одиницею свідомості українського народу.

Об'єктом нашої розвідки є мовно-ментальний конструкт «праця» у його фразеологічній інтерпретації.

Мета статті – здійснити аналіз вербалізованих смислів концепту «праця» в українських фразеологізмах.

«Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, сутність нашої свідомості» – говорив відомий український учений та мовознавець Іван Огієнко. У ній народ звеличує й стверджує себе в історії, росте, розвивається, змінюється й помирає разом зі своєю мовою. Мова допомагає проявити, ідентифікувати себе у світовому співтоваристві народів, передати ту глибинну філософію світобачення, якою наповнена ментальність етноспільноти. На сучасному етапі національного відродження українців починає з'являтися зацікавленість мовознавців до концептуальної картини світу, етнічної ментальності, що відображаються у мовних знаках культури. Одним з провідних понять сучасної когнітивної лінгвістики є концепт. Увагу лінгвістів привертають перш за все концепти, що найтісніше пов'язані з культурою народу й найяскравіше відбивають специфіку його колективної свідомості [Голобородько 2003: 77].

У своїх працях провідні лінгвісти розробляють методики концептуального аналізу, типологізують концепти, визначають їхні

характерні особливості (Н. Арутюнова, А. Вежбицька, О. Кубрякова, А. Приходько, Ю. Степанов, О. Селіванова, З. Попова, Й. Стернін).

Оскільки терміном «концепт» послуговуються різні напрями лінгвістичної науки, єдиної дефініції немає. Це свідчить не стільки про відсутність єдності поглядів щодо природи та функцій концепту, скільки про різноплановість його ознак і властивостей.

Концепт як особлива форма пізнання світу належить до найпоширеніших термінів лінгвокогнітивного та лінгвокультурологічного аналізу мовного простору й розглядається як певне абстрагування невидимого світу духовних цінностей. У науковому середовищі концепт розуміється як «оперативна змістовна одиниця ментальної системи, відображена в людській психіці й позначена словом, отже, це водночас і слово-знак, його значення, ідея, смисл; його зовнішня і внутрішня форма, поняття тощо» [Голобородько 2003: 102].

Увагу лінгвістів привертають, насамперед, основні концепти, які найчастіше пов'язані з культурою народу й найяскравіше відбивають специфіку його мовної свідомості. У своїх роботах провідні науковці в галузі когнітивної лінгвістики розробляють методики концептуального аналізу, подають інтерпретації багатьох соціально значущих концептів, зокрема, просторових, часових, ціннісних [Воробйова 2011: 60]. Серед таких концептів особливе місце посідає концепт «праця», який є складним і багатостороннім.

Одна з особливих ознак української мови – наявність сталих влучних висловів, які допомагають дотепно інтерпретувати свої думки. Фразеологізми, які формулюють ставлення українців до праці, складають окрему групу в національній мові та їх дослідження є актуальним, оскільки дозволяє виявити специфічне для української лінгвокультурної спільноти ставлення до праці та відображає менталітет нації. Вирізняючись яскравими кумулятивними властивостями, фразеологічні одиниці вербалізують концепт «праця». Останній має антропоцентричну природу та належить до фундаментальних ментальних уявлень, які категоризують та концептуалізують соціокультурну дійсність [Башук 2002: 10–15].

Фразеологічні засоби вербалізації концепту «праця» в українській мові передають культурно специфічне уявлення про процес та результат роботи в мовній свідомості українського

лінгвокультурного соціуму. Семантика титульної назви концепту «праця» охоплює такі семи: діяльність, що потребує фізичних та розумових зусиль або виконується постійно; обов'язок, який є частиною роботи; результат виконання роботи; фізична праця; важка неприємна робота, яка виконується довгий період часу [Голобородько 2003: 25]. На основі такого поділу різновидів праці виділяємо групи фразеологізмів, що вербалізують різні концептуальні ознаки поняття «праця».

Відповідно аналіз окремих груп фразеологічних одиниць дозволяє виявити ті смисли, які є найбільш значущими для українського етносу. Поняття праця є одним із визначальних для людського соціуму взагалі. Його дослідження у фразеологічному фонді української мови надає можливість побачити значення праці для україномовного соціуму [Денисенко 1993: 95].

Колективна творчість українців створила велику кількість фразеологічних одиниць, які експлікують концепт «праця». Розглянемо смисли, сентенції та асоціації, найбільш поширені в українській ментальності:

1. Праця асоціюється з виснажливою діяльністю, переважно фізичною:

1) *Не покладати рук* – працювати багато й старанно (1, с. 429). 2) *Гнути спину* – важко працювати (синонім: гнути горба) (1, с.). 3) *Рвати жили* (руки, силу) – дуже важко, над силу працювати (1, с. 609). 4) *Рук не чути* – дуже втомитися, перенапружитися від надмірної праці (1, с. 602). 5) *Товктися як у ступі* – дуже багато, виснажливо, інтенсивно працювати, виконувати якусь метушливу роботу (1, с. 714). 6) *Точити [свій] нім* – тяжко працювати на когонебудь (1, с. 717). 7) *Тягти лямку* – виконувати важку, неприємну роботу; виконувати певний вид роботи, працювати в певній галузі (синонім: тягти воза) (1, с. 723).

2. Засудження використання чужої праці:

1) *Чужими руками* – не самостійно, використовуючи працю, зусилля, енергію інших (1, с. 760). 2) *Чужий хліб заїдати* – жити чужою працею; привласнювати чуже (1, с. 760). 3) *Добре чужими руками жар загрібати* (1, с. 200). 4) *На чужий труд ласий не будь* (1, с. 434).

3. Настанова – праця є ефективним використанням часу:

1) *Вставай до сходу сонця, працюй до ночі, то їстимеш калачі* (1, с. 95). 2) *Без роботи день роком стає* (1, с. 25). 3) *Без діла сидіти, то можна одубіти* (1, с. 20). 4) *Що маєш робить, то зроби сьогодні, а що маєш з'їсти, то з'їж завтра* (1, с. 781).

4. Негативне ставлення до ледарства:

1) *Весна ледачого не любить* (1, с. 90). 2) *До роботи плачучи, а до танців скачучи* (1, с. 201). 3) *Праця чоловіка годує, а лінь марнує* (1, с. 501). 4) *Отак він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере* (1, с. 444).

5. Визнання того, що до роботи треба ставитися з любов'ю:

1) *Аби руки і охота, буде зроблена робота* (1, с. 6) 2) *Без охоти нема роботи* (1, с. 22). 3) *Де руки і охота, там спора робота* (1, с. 195).

6. Характер трудового процесу:

1) *Прокладати першу борозну* – рухатися, просуватися вперед, усуваючи якісь перешкоди на своєму шляху, розчищаючи, звільняючи шлях від кого-небудь, чого-небудь; відкривати для інших можливість доступу кудись (1, с. 579).

2) *Розплутувати вузол* – розбиратися в чому-небудь складному, заплутаному, робити щось складне, заплутане ясным, зрозумілим (1, с. 601). 3) *Розмотати клубок* – розв'язати дуже складне завдання, вирішити проблему, зрозуміти суть справи (1, с. 600). 4) *Закласти першу цеглину* – розпочати важливу справу (1, с. 247).

Аналіз фразеологічних одиниць, що вербалізують концепт «праця», дозволяє виділити такі концептуальні ознаки цього феномену: праця переважно асоціюється з фізичними зусиллями, праця є ефективним використанням часу, робота може мати різний характер, а її результативність залежить від ставлення до неї. Фразеологізми в українській мові наголошують на результативності трудового процесу, важливості систематичності та моральному аспекті у використанні плодів праці. Фразеологічні одиниці та паремії на позначення неробства вербалізують такі смисли: неробство пов'язане з такою рисою особистості як лінь, з бездіяльністю або заняттям, непотрібними справами, поганою працею та призводить до негативних наслідків, а саме руйнування особистості.

Отже, фразеологічні одиниці на позначення роботи / неробства

відображають традиційні цінності українського суспільства, відповідно до яких праця посідає важливе місце в концептосфері української спільноти. З іншого боку велика увага приділяється засудженню неробства, яке розбещує особистість та вступає у протиріччя з базовими цінностями української культури. Подальшою перспективою роботи, на наш погляд, є більш детальний аналіз концепту «праця».

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків : Вища школа, 1987. 136 с.
2. Башук А. І. Ключові концепти поетичної картини світу М. Гумільова у метафоричному осмисленні: автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.02 – російська мова. Київ, 2002. 23 с.
3. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011, № 2. С. 53–64.
4. Голобородько К. Ю. Лінгвістичний статус концепту. *Лінгвістика: зб. наук. праць*. Луганськ, 2003. С. 198–205.
5. Денисенко С. Н., Хлівний В. А. Національно-культурна своєрідність фразеологізмів з погляду взаємозв'язку мови і культури. *Язык и культура. Вторая международная конференция. Доклады*. Київ : Коллегиум, 1993. С. 96–97.
6. Дідик С. С. Фразеологізми як вияв духовності народу. *Культура мови і культура в мові. Збірник наукових праць*. Київ : НОК ВО, 1991 С. 25–32.
7. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004, № 5/6. С. 12–22.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006.
10. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Харків, 2002. 23 с.
11. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ : Наукова думка, 1973. 280 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Словник фразеологізмів української мови / НАН України, Ін-т укр. мови, Укр. мов.-інформ. фонд; [уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с.

